

1875

APARA SANKARA

1914

SRI BELLAMKONDA RAMA RAYA KAVINDRULU.

अद्वैतामृतम् ।

ADVAITAMRUTAM - SANSKRIT.

AUTHOR :

SRI BELLAMKONDA RAMA RAYA KAVINDRULU.

FIRST BOOK PRINTED BY

Sri Dr. Kavitha Venkata Subramanya Sastry.

DIGITALISED BY jan-2011.

Bellamkonda Chakradhar Kumar.Great Grand Son of Sri Rama Raya Kavindrulu.

©

Copy Rights Reserved

SRI BELLAMKONDA RAMA RAYA KAVINDRA TRUST.

ADDRESS :

SRI BELLAMKONDA RAMA RAYA KAVINDRA TRUST.

SRI NILAYAM

Do.No:- 12-8-5/5

PRAKASH NAGAR

NARASARAO PET (P o)

PIN – 522 601

GUNTUR (Dt)

ANDHRA PRADESH INDIA.

CONTACT NO'S :- (+91) 0 9700311109 AND 0 9866400133.

NOTE :- PLEASE TAKE **A4** SIZE PRINT PREFARBULE.

BELLAMKONDA CHAKDRADHAR KUMAR, NRT

**BELLAMKONDA VENKATA
SUBRAMANYA SARMA.**

**BELLAMKONDA
SRINIVASASARMA**

**BELLAMKONDA
CHAKRADHAR KUMAR.**

श्रीहयग्रीवाय नमः ।

अद्वैतामृतम् ।

श्लो॥ नत्वा हयग्रीवपदाम्बुजातं धीमन्थनिर्मन्थितवेदसिन्धुः ।

रामो ददात्येतदमत्सरेणाऽद्वैतामृतं भो! विबुधा! भजध्वम् ॥

ननु कथमद्वैतं दातुं शक्यते ? दातृदानदेयत्रिपुटी त्वेऽद्वैतत्व-
हानेः । नच ग्रन्थपरत्वाददोष इति वाच्यं, ग्रन्थेनापि कथमद्वैतं प्रति-
पाद्येत, प्रतिपाद्यप्रतिपादकभावसम्बन्धस्याप्यद्वैतेऽयोगात् । किंचायं
ग्रन्थकारस्वयमद्वैतमनुभूय दिशति वा ? उताननुभूय ? आद्ये कवि-
कर्तृकानुभवविषयेऽस्मिन्नद्वैते बलादपि द्वैतत्वमापतति- देवदत्तकर्तृकानु-
भवविषयाणां घटादीनामात्मकर्तृकानुभवविषयाणां सुखादीनां च द्वैतत्व-
दर्शनात् । द्वितीये- स्वेनैवाविदितस्य कथमन्येभ्यो दानम् । न चैवं
सर्ववेदान्तशास्त्रस्याप्यप्रामाण्यं स्यादिति वाच्यं, त्वन्मतरीत्याऽप्रामाण्य-
स्यास्माकमिष्टत्वात्- अपि चाद्वैतविद्भवान् स्वानुभूतमिदमद्वैतं कस्मै
दिशति ? द्वितीयस्यैवाभावात्सत्त्वेवाऽद्वैतहानेः । 'तस्मादद्वैतमधिकृत्य
तव ग्रन्थारम्भप्रवृत्तिरेव न संजाघटे'तेति द्वैतिनां पूर्वपक्षः ।

अत्राह कश्चित्—अद्वितीयपरमानन्दरूपोऽपि परमात्मा भग-
वान् कृष्णः यथाऽर्जुनदुःखापनोदनाय गीताशस्त्रं प्रणिनाय तथा कवि-
नापि संसारदुःखितशिष्यदुःखापनोदनाय प्रणीतोऽयं ग्रन्थ इति ।

नन्विदमुन्मत्तप्रलपितम्—प्रमात्राद्यात्मकसर्वजगन्निषेधेनाद्वि-
तीयात्मनः कृष्णस्य कवेर्वा कथं चक्षुषा शिष्यदुःखवीक्षणम् ? कथं वा

वाचा तस्मै तत्त्ववचनम् ? इदमेवाह हि श्रुतिः- 'तत्केन कं पश्ये'दिति, 'नेह नानास्ति किञ्चन, ऐतदात्म्यमिदं सर्व'मित्यादिः । इति ।

एवं प्राप्तेऽपर आह—यावद्देहपातं यस्य कस्यापि नास्ति ब्रह्मापरोक्षज्ञानं, परोक्षज्ञानेन तु न द्वैतबाधः, तस्मात्कृष्णादयस्सर्वेऽपि परोक्षज्ञाः परोक्षमेव ब्रह्मोपदिशन्ति स्वर्गमिवेति ।

ननु एवं स्वर्गादिवाक्यज्ञानेन यथा पुरुषस्य न स्वर्गादिसौख्यं तथा तत्त्वमस्यादिवाक्यज्ञानेनापि न ब्रह्मानुभवानन्दः, नापि दुःखनिवृत्तिः, किं च 'स्वयं तीर्णः परं तारये'दिति न्यायात् स्वत एवानिवृत्तदुःखस्य कृष्णादेर्जुनादिदुःखनिरासाय प्रवृत्तिरपहासास्पदैव । न च परोक्षादपि ब्रह्मज्ञानादस्ति परमानन्दलाभ इत्यभिनिवेशः कार्यः- 'शब्दब्रह्मणि निष्णातो न निष्णायात्परे यदि । श्रमस्तस्य श्रमफलो ह्यधेनुमिव रक्षत' इति भागवतात् । अपिच नित्यमुक्तस्य नित्यापरोक्षब्रह्मणोऽस्वलितब्रह्मचारिण ईश्वरस्यापि कृष्णस्य यदि यावद्देहपातसंसारः किंपुनरन्यस्येति विरुद्धमिदं तव वचनं- तथाहि, 'अयमात्माऽपहतपाप्मा विजरो विमृत्युर्विशोक' इत्यादिना ईश्वरस्य निस्संसारत्वं श्रूयते, तदैक्यज्ञानेन च जीवानां मुक्तिरिति भवन्मतम् । अधुना तु कृष्णैक्यज्ञानेनार्जुनस्यापि संसार एव पुनः प्राप्तः, न तु मुक्तिः । किञ्च देहपातानन्तरमात्मसाक्षात्कारो भवतीति वदता भवता किमात्मसाक्षात्कार आत्मनोऽन्यत्वेन विवक्षितः ? यद्वाऽनन्यत्वेन ? आद्ये- य आत्मानं साक्षात्कुर्यात्तस्य विद्यमानत्वेन कथमद्वैतत्वमात्मनः । द्वितीये- साक्षात्कारपदवैयर्थ्यम् । नचैवं देहपातानन्तरमात्मा भवतीति वदाम इति

वाच्यं, आत्मापरोक्षज्ञानस्यैव काप्यसम्भवात्समूलोच्छेदः । तस्माद्देह-
पातानन्तरं ब्रह्मापरोक्षज्ञानं भवतीत्युक्तिरयुक्ता ।

एवं द्वैते सिद्ध्यन्ति ते सति ब्रूमः—केन कं पश्येदित्यादिश्रुतिः
स्वाप्ययसम्पत्त्योरिति सूत्रेण सुषुप्तिमुक्त्यन्यतरविषयेति स्फुटीकृता व्यास-
पादैः । सुषुप्तिविषया मुक्तिविषया वा श्रुतिस्त्विति विद्यारण्यैश्चोक्तम् ।
तस्मात्परमार्थदशायामेव सर्वजगन्निषेधः, व्यवहारतस्तु प्रमात्रादिसर्वद्वैत-
मस्ति । तथा प्रतिपाद्यप्रतिपादकभावोऽप्यस्यात्मनः । न चेदं व्याव-
हारिकं द्वैतं पारमार्थिकस्याद्वैतस्यात्मनोऽद्वैतत्वं बाधितुमीष्टे- परमार्थतो
द्वैतस्याभावात् । इदं चाद्वैतं ब्रह्म अखण्डाकारया वृत्त्या वेद्यत एव ।
तदेव वेदनमात्मसाक्षात्कार इत्युच्यते । अनया च वृत्त्या तदद्वैतामृतं
ब्रह्मानुभूयैव वदति कविरिति सिद्धमेवाद्वैतामृतदानमस्य । (अत्र दानं-
नाम प्रतिपादनमेवेति बोध्यम्) नचैवं त्रिपुटीसत्त्वमात्मनः- परमार्थतो
दानाद्यसम्भवात् । न च कविविदितमिदमद्वैतं विदितत्वादद्वैतमेवेति
वाच्यं, 'अन्यदेव तद्विदितादथोऽविदिता'दिति श्रुतेर्विदिताविदिताभ्या-
मन्यदप्यद्वैतं व्यवहारतोऽखण्डाकारवृत्त्या विदितमिव भाति, न तु वस्तुत
इति न सुखादितौल्यमस्य । तस्मात्समाध्यादिषु कविरद्वितीयमात्मानन्द-
मनुभूय व्यवहारकाले शिष्याचार्यादिसर्वद्वैतसत्त्वाज्जिज्ञासुजनत्राणार्थं
स्वानुभवसिद्धं सर्ववेदान्तसिद्धं चेदमद्वैतामृतं ग्रन्थरूपेण प्रतिपादयतीति
न कश्चिद्दोषः ।

ननु अवाङ्मानसगम्यं तदद्वैतं कथं बोधयितुं शक्येतेति चेत्
सत्यम्—इदमद्वैतमीदृशमित्ययं घट इतिवन्न बोधयेत्, किं तु द्वैत-
विलक्षणत्वं ब्रह्मणो बोधयेदिति ।

ननु यद्येवं ग्रन्थारम्भसमर्थनाय भवता व्यवहारतत्सर्वमभ्युपेयते तर्हि ग्रन्थप्रतिपाद्याभावाद्ग्रन्थारम्भाभाव इति वयं ब्रूमः- तथाहि, ग्रन्थ-प्रतिपाद्यमद्वैतं द्वैतरहितमित्यर्थः । इदं तु द्वैतं न कदापि विरमति-- प्रलयेऽप्यस्य सत्त्वाभ्युपगमात् । अन्यथा विनापि ज्ञानं प्रलये सर्वमुक्ति-प्रसङ्गात् । किंपुनस्तुषुतौ आत्मस्वरूपस्यैव मोक्षत्वान्मुक्तिरद्वैतमेवेति कृत्वा मुक्तावद्वैतमस्तीति दुर्वचम् । तस्मान्नास्त्यद्वैतमिति कश्चित्पदार्थः, यमाश्रित्य प्रकृतग्रन्थः प्रवर्तेत, इति चेन्मैवम्—सर्वदाप्यद्वैतमेकमे-वास्ति, द्वैतं तु न कालत्रयेऽपि- रज्जुसर्पवदिति ।

ननु प्रत्यक्षादिप्रमाणसिद्धस्य द्वैतस्य कथमभावः प्रतिपाद्यत इति चेदत एवास्य प्रातीतिकत्वमभ्युपगच्छामः- यथा रज्जौ कालत्रयेऽप्यविद्य-मानः फणी कदाचित्प्रतीयते तद्वत् । ततश्च प्रातीति(व्यवहार)मात्र-शरणमेवेदं द्वैतं, न तु सत्यं- भ्रान्तिसिद्धत्वादिति कृत्वा प्रातीतिकमिदं जगत् कदाचिदप्यद्वैते ब्रह्मणि नास्ति रज्जौ सर्पवत् । तस्मादद्वैतमे-वास्ति, द्वैतमेव नास्तीति न ग्रन्थस्यास्य प्रतिपाद्याभावः । एतेन सुषु-प्त्यादिषु व्यवहाराभावाद्द्वैताभावः, जाग्रदादिषु तु व्यवहारसत्त्वा-दद्वैतभ्रान्तिरिति सिद्धम् ।

ननु निष्फलोऽयं ग्रन्थारम्भः- अद्वैते आत्मनि प्रतीयमानमिदं द्वैतं यदि विद्यानिवर्त्यं तर्हि कवेस्स्वविद्यया स्वात्मसंसारो यदा निवृत्तः तदान्येषामपि निवृत्तएव— स्वात्मन एकस्यैव सर्वशरीरेषु वर्तमानत्वा-दद्वैतस्य चैकरूपत्वात् । तथा निवृत्तसंसाराणां तेषां किमनेन ग्रन्थेन । अथ यद्यनिवर्त्यं तर्हि ब्रह्मविद्याप्रतिपादकोऽयं ग्रन्थस्संसारानिवर्त-कत्वादर्थ एवेति चेन्मैवम्—एकोऽप्यात्मा यत्र शरीरे यथाऽवि-

व्याऽऽवृत्तो विक्षिप्तश्च तत्र विद्ययाऽविद्यानाशे संसारशून्यो भवति,
न त्वन्यत्रेति । नचैकैवाविद्येति वाच्यं, 'इन्द्रो मायाभि'रिति श्रुत्या
नानात्वादविद्यानाम् । नन्विदमतीव चित्रं- यदेकस्यैवापरिच्छिन्न-
स्यात्मनस्तत्तच्छरीरादिभिः परिच्छेदः, तत एकस्मिन्नंशे मुक्तिरन्यस्मिन्
संसार इति चेन्नायं दोषः, किं तु गुण एवास्माकम्—इन्द्रजालव-
त्स्वप्नवच्च शरीरादिद्वैतस्य बन्धमुक्तयोस्तत्साधनादिप्रयासस्य चात्मभिन्नस्य
सर्वस्य मिथ्यात्वात् । 'न निरोधो न चोत्पत्तिर्न बद्धो न च साधकः ।
न मुमुक्षुर्न वै मुक्त इत्येषा परमार्थ'तेति श्रुतेः । नचैवं व्यवहारतोऽपि
मुक्त्यनुपपत्तिः अपरिच्छिन्नोऽप्यात्मा मायया बुद्धिपरिच्छिन्न इव
यथाऽऽकाशो घटपरिच्छिन्नः, अमीषां परिच्छिन्नानामात्मत्वेनैक्येऽपि
परिच्छिन्नत्वेनानेकत्वमेव । तत एकस्य परिच्छिन्नस्य स्वोपाधिवुद्धि-
नाशेन मुक्तत्वेऽपि नापरस्य मुक्तिः- तद्वबुद्धयनपायादिति । यथा
एकस्मिन् घटे भग्ने तदाकाशस्य महाकाशसायुज्यलाभेऽपि नान्यघटाव-
च्छिन्नाकाशस्य- तद्वत् । अत आत्मनि प्रतीयमानस्य बुद्ध्यादिद्वैतस्य
विद्यानिवर्त्यत्वात्सफलोऽयं ग्रन्थारम्भः ।

ननु विद्यया द्वैतं निवर्तत इत्युक्तिरयुक्ता- घटज्ञानेन घटनिवृ-
त्त्यदर्शनात् । यदि श्रीशङ्कराचार्यादीनामेवं विद्यया द्वैतनिवृत्तिरासीत्तर्हि
द्वैतदर्शनाभावात्तैर्भाष्यादिग्रन्था नाक्रियन्त । अतः पुनरपि ग्रन्थारम्भा-
नुपपत्तिरेव । अथ यदि न निवर्तते तर्हि ग्रन्थोऽयं निष्फल एवेति
चेन्मैवम्—द्विविधा विद्या- परोक्षा अपरोक्षा चेति । तत्र परोक्षा
सर्वदा वर्तते, नतु तया द्वैतं बाध्यते । अपरोक्षा तु निर्विकल्पकसमाधा-
वेव वर्तते, तया तु द्वैतं बाध्यते । सतु समाधिर्न सर्वदा वर्तत इति न

ग्रन्थारम्भानुपपत्तिः । तथा द्वैतबाधोपि द्विविधः—द्वैतस्याप्रतीतिः, मिथ्यात्वनिश्चयश्चेति । तत्र द्वैताप्रतीतिरपरोक्षविद्यया भवति । इतरस्तु परोक्षया । ग्रन्थस्तु विद्याद्वयस्यापि हेतुरेवेति न ग्रन्थनैरर्थवयम् । नच घटज्ञानेन घटबाधाभावाद्विद्यया द्वैतनिवृत्तिरयुक्तेति वाच्यं, नास्माभिर्द्वैतज्ञानेन द्वैतं बाध्यत इत्युक्तं, तर्हि घटज्ञानेन घटबाधस्यादित्यापत्तिर्दीयेत, किंतु ब्रह्मज्ञानेन द्वैतं बाध्यत इति वदामः, अतो नानुपपत्तिरिति । नच ब्रह्मज्ञानेनापि कथं द्वैतबाध इति वाच्यं, द्वैताद्वैतज्ञानयोर्विरोधाद्रज्जुसर्पज्ञानयोरिवेति ।

ननु आत्मतत्त्वसाक्षात्कारनिवृत्ताज्ञानस्य शङ्कराचार्यादेः निर्विशेषचिन्मात्रात्मनि शिष्याद्यध्यासकारणभूताज्ञाननाशाच्छिष्याद्यध्यासनाशेन कथं शिष्योद्दिधीर्षया ग्रन्थकरणे प्रवृत्तिरिति चेदुच्यते—कृतात्मसाक्षात्कारस्यापि यावद्देहपातं दग्धपटवदज्ञानमबन्धकं सद्वर्तत एव, ततो द्वैतप्रतीतिरिति परमार्थदशायामेवाज्ञानस्य सर्वात्मना निवृत्तिः । अन्यत्र तु समाध्यादौ तस्य शक्तिसंकोच एवेति सिद्धान्तात् यावद्व्यवहारमीश्वरचैतन्यस्याप्यज्ञानावच्छिन्नत्वात् । नचैवं ज्ञानादज्ञाननिवृत्तिरित्ययुक्तमिति वाच्यं, ज्ञानान्मुक्तिलाभेसत्यज्ञाननाश इति विवक्षितत्वात् ।

वस्तुतस्तु ये स्वस्वरूपमात्मानं साक्षात्कृतवन्तस्ते सर्वेऽप्यात्मदर्शिन् आत्मभूता एव—‘ब्रह्मविद्ब्रह्मैव भव’तीति श्रुतेः । आत्मनि कालत्रयेऽप्यज्ञानाभावात्तेष्वपि नाज्ञानमिति कथं द्वैताशङ्का । किंत्वस्मद्दृष्ट्या सच्चिदानन्दरूपे आत्मनि शङ्कराचार्यशिष्यग्रन्थादिद्वैतप्रतीतिः, नतु तद्दृष्ट्येति न कोपि दोषः । एतेन ईश्वरस्य जगद्व्यापार इव

श्रीशङ्कराचार्यादीनां ग्रन्थादिव्यापारोपि सुतरामसम्बद्धोपि प्रतीयते पृथ-
ग्ननैस्सत्य इवेति सिद्धम् । तथाच अद्वितीयपरमानन्दबोधस्वरूप
ईश्वरश्रीकृष्णो यथा भारतयुद्धादिकं जगत्सृष्ट्यादिकं च लीलया चकारेव
तथा श्रीशङ्कराचार्यादयोपि भाष्यादिग्रन्थान् लीलया रचयाम्बभूवुरिव ।
इवशब्दान्न तु वस्तुत इति भावः । अत्रेदं तत्त्वम्—योऽस्माभिः प्रती-
यते—स न शङ्कराचार्यः, नापि कृष्णः, किंतु विलक्षणो देहएव; स एव
व्यवहाराश्रयः । यस्तु तद्देहान्तर्यामी परमानन्द आत्मा स न व्यवहरति,
नाप्यस्माभिर्दृश्यते, स एव शङ्कराचार्यो भगवान् कृष्णश्च । तस्मादद्वैत-
स्यात्मनः कथं द्वैतदर्शनम् ? न कथमपि । तस्मान्न द्वैतदर्शनं शङ्करा-
चार्यादीनां, नापि ग्रन्थकरणं, किंतु देहेन्द्रियादीनामेवेति ।

नन्वेवं आत्मा आत्मैव, अनात्मा अनात्मैवेति व्यर्थोऽयं ग्रन्थ
इति चेन्मैवम्—देहे गच्छति सति अहं गच्छामीति, देहे स्थूलेस-
त्यहं स्थूल इत्येवमन्योन्यतादात्म्याध्यासस्य सत्त्वात्तन्निवृत्तये आवश्यक
इति तस्मान्न ग्रन्थारम्भानुपपत्तिः, नापि ग्रन्थप्रतिपाद्याभावः, नापि
ग्रन्थफलाभावः ।

नन्वधिकारिविषयसम्बन्धप्रयोजनानि चत्वारि ग्रन्थनिर्वाहकाणि,
तत्र अद्वैतं विषयः, प्रतिपाद्यप्रतिपादकभावस्सम्बन्धः, संसारनिवृत्तिः प्रयोजन-
मिति त्रयमभिहितं; अधिकारी तु न निरूपितः, स सुतरामसम्भवी च;
तथाहि, किमस्मिन् ग्रन्थे अधिकार्यात्मा ? उतानात्मा ? नाद्यः—
तस्य निर्धर्मकत्वेनाधिकृतत्वरूपधर्मासम्भवात् । नाप्यनात्मा, तस्य जडत्वा-
दिति चेन्मैवम्—आत्मानात्मतादात्म्यापन्नः पुरुष इत्यस्त्यत्राधिकारी,
सहि मनोबुद्ध्याद्यनात्मतादात्म्याध्यासेन सुखदुःखादिकमनुभवन् संसरन्

संसारजातनिर्वेदतया मुमुक्षुस्सन्निहाधिकारितां भजते । एतेन मुमुक्षवोऽ-
त्राधिकारिण इति सिद्धम् । अथ कृतपरमात्मतत्त्वानुस्मरणात्मकमङ्गलः
कविरद्वैतामृतकलशायितं कोशं विदधाति । तथाहि—

विष्ण्वीशनारायणतत्परात्मब्रह्मादिशब्दप्रतिपादितो यः ।

सच्चित्सुखात्मा विगुणोऽप्रमेयस्सोहं भवाम्येव न दृश्यरूपः ॥

ननु एतद्ग्रन्थप्रतिपाद्यमानमद्वैतं किं जीवेश्वरयोर्वा ? जीव-
जगतोः ? यद्वा जगदीश्वरयोः ? वेदान्तमते दृग्दृश्यात्मकपदार्थद्वयस्यैवा-
भ्युपगमात् जीवेश्वररूपेण दृशोर्विविधत्वाज्जगतश्च देहेन्द्रियादिरूपेण
बहुविधत्वाच्च । एकजीववादेनान्यो विकल्पस्सम्भवति । नानाजीववादे तु
किं जीवानां परस्परमद्वैतमित्यन्योऽपि विकल्पस्सम्भवतीति ज्ञेयम् ।
न तावदाद्यो विकल्पसाधुः- अहंप्रत्ययविषयस्य कर्तुर्भोक्तुः किञ्चिद्ज्ञस्य
जीवस्य तत्प्रत्ययविषयस्य साक्षिणस्सर्वज्ञस्येश्वरस्य च महतो वैलक्षण्यस्य
सत्त्वात् । श्रूयते हि- 'द्वासुपर्णौ सयुजौ सखायौ समानं वृक्षं परिषस्व-
जाते । तयोरेकः पिप्पलं स्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्योऽभिचाकशीति' इति देह-
रूपे वृक्षे जीवेश्वरनामानौ द्वौ पक्षिणौ स्तः, तत्रैको जीवः कर्मफलं भुङ्क्ते,
अन्य ईश्वरस्तु साक्षात्पश्यतीति श्रुतेरर्थः । अनुभूयते च जीवस्य पार-
तन्त्र्यं सर्वैः; तेनानुमीयते चेश्वरस्य स्वातन्त्र्यम् । तर्कादिशास्त्रान्तरेष्वपि
स्फुटं जीवेश्वरयोर्भेदः, जीवो हि किञ्चिद्ज्ञमात्मानमपरोक्षतया वेत्ति;
सर्वज्ञमीश्वरं तु परोक्षतयेत्येतच्चानुभवसिद्धम् । अतो न जीवेश्वरयो-
रद्वैतम् । नापि चतुर्थो विकल्पस्समीचीनः- नृपत्वमन्त्रित्वभृत्यत्वपतित्व-
जायात्वधनिकत्वदरिद्रत्वसुखित्वदुःखित्वकाणत्ववधिरत्वादिनानाधर्मसमा-
श्रयप्रयुक्तनानाजीवपरस्परभेदस्य लोकशास्त्रादिसिद्धत्वात् । सति च

बहूनां जीवानामद्वैते एकमुक्तौ सर्वमुक्तिप्रसङ्गः, जीवान्तरबन्धात्पुन-
 र्मुक्तजीवबन्धप्रसङ्गो वा स्यात् । एकजीववादस्तु दुष्टएव- बहूनां जीवाना-
 मुपलभ्यमानत्वात्, एकजीवमुक्तौ जीवान्तराभावेन जगदान्ध्यप्रसङ्गात् ।
 नापि द्वितीयः- चेतनस्य द्रष्टुर्भोक्तुर्जीवस्य अचेतनस्य दृश्यस्य भोग्यस्य
 जगतश्च मिथो विरोधात् । नापि तृतीयः- सच्चिदानन्दरूपस्येश्वरस्यानृत-
 जडदुःखात्मकजगदभेदप्रतिपादनासम्भवात् । तस्माद्दुर्निरूपमद्वैतमिति
 प्राप्ते आह—विष्ण्विति । जीवेश्वरयोरेवात्राभेदः प्रतिपाद्यते- तत्त्व-
 मस्यादिमहावाक्यप्रामाण्यात्- 'ऐतदात्म्यमिदं सर्वं, नेह नानास्ति किञ्चन,
 यत्र हि द्वैतमिव भवति तदितर इतरं पश्य'तीत्यादिश्रुत्यन्तरसंवादाच्च;
 'द्वा सुपर्णा'विति श्रुतिप्रतिपादितौ तु पक्षिणौ न जीवेश्वरौ, किं तु जीव-
 कूटस्थौ । यद्वा बुद्धिजीवौ- बुद्धितादात्म्याध्यासाद्बुद्धिगतं कर्तृत्वादिकं
 जीवे आरोपितं, न तु वस्तुत इत्यभिप्रायेण तच्छ्रुतिप्रवृत्तेः । इयं च
 बुद्धिस्वतोऽचेतना कूटस्थसान्निध्यात्तत्प्रतिबिम्बग्रहणाद्वा चेतनेव भासत
 इति कूटस्थपरतन्त्रा च; कूटस्थो जीवस्तु नित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावतया
 न कस्यचित् शेषः । सर्वेषां जीवपारतन्त्र्यानुभवस्तु बुद्धितादात्म्याध्यासे-
 नैव, नतु वस्तुतः । भेदवादीनि तर्कादिशास्त्राणि त्वप्रमाणान्येव अनुप-
 निषन्मूलत्वात् । बुद्धितादात्म्याध्यासमापन्नः प्रमाता जीवस्तु वेदान्त-
 श्रवणादिकं विना किञ्चिद्ज्ञमात्मानमेवापरोक्षतया पश्यति; सति तु
 श्रवणादिके स्वस्वरूपज्ञाने बुद्धितादात्म्याध्यासनाशात्सर्वज्ञं सर्वावभासकं
 नित्यशुद्धबुद्धमुक्तं कूटस्थमीश्वरमात्मानं साक्षात्करोतीति विद्वदनुभव-
 सिद्धमिदम्; अतो न जीवेश्वरयोरद्वैते कश्चिदपि श्रुत्यादिविरोधश्शक्यते
 प्रतिपादयितुम् ।

ननु कोसावीश्वरः यदभेदो जीवस्य प्रतिपिपादयिषितोऽत्राह—
विष्ण्विति । विष्णुः विश्वं वेवेष्टि व्याप्नोतीति विष्णुर्व्यापकः— ‘अन्त-
र्बहिश्च तत्सर्वं व्याप्य नारायणस्स्थित’ इति श्रुतेः, ‘तदैक्षत बहुस्यां
प्रजायेयेति, तत्सृष्ट्वा तदेवानुप्राविशत्, तदनुप्रविश्य सच्च त्यच्चाभव’-
दित्यादिश्रुतिभ्यः, ‘सर्वं विष्णुमयं जग’दिति स्मृतेश्च ।

ननु विरुद्धमुक्तं यदीश्वरस्य जगद्रूपत्वं, जगद्रूपस्य तस्य जग-
द्व्यापकत्वं चेति चेन्नैष दोषः—सर्वदोषापहारिणोऽघटितघटनात्मिकाया
मायायास्सत्त्वात् ; रज्जुरविद्यया सर्पाकारेव ईश्वरो मायया जगदाकार
इति विवक्षितत्वात् । नचेयमप्रसिद्धा माया— ‘मायां तु प्रकृतिं विद्या-
न्मायिनं तु महेश्वर’मित्यादिश्रुतिसिद्धत्वात्, अहमज्ञ इत्याद्यनुभव-
सिद्धत्वाच्च । अज्ञानं हि माया । कारणस्य वस्तुनः कार्यव्यापकत्वं च
सर्वसम्प्रतिपन्नं— मृदि कल्पितस्य घटस्य मृद्व्याप्यत्वदर्शनात्, रज्जु-
कल्पितस्य सर्पस्य रज्जुव्याप्यत्वदर्शनाच्च; क्षीरे कल्पितस्य दध्नः क्षीर-
व्याप्यत्वदर्शनाच्च; घटादेः कार्यजातस्य सद्भावे असद्भावे च मृदस्सत्त्वा-
द्व्यापकत्वं; तथा जगतस्सद्भावे अभावे च सत्त्वादीश्वरस्य व्यापकत्वं; मृदि
घटस्येवेश्वरे जगतः कालत्रयेऽप्यभावाद्यप्यत्वं घटस्येव जगत इति
विवेकः ।

ननु कार्यस्य जगतो घटादेश्च उत्पत्तेः प्राक् नाशात्पश्चाच्च
भवत्वसत्त्वं, कथंपुनरुत्पत्त्यनन्तरं वर्तमानकाले भवेदसत्त्वम् ? तत्रा-
प्यसत्त्वे घटोऽस्ति जगदस्तीति प्रतीत्यनुदयप्रसङ्गादिति चेदुच्यते
श्रूयतां सावधानेन त्वया—तन्तुव्यतिरेकेण पटे मृद्व्यतिरेकेण घटे च

किमस्ति वस्तु त्वं विचार्य ब्रूहि ! न किञ्चिदपि । नामाकारौ तु मायया कल्पितौ 'अस्ति भाति प्रियं रूपं नाम चेत्यंशपञ्चकम् । आद्यं त्रयं ब्रह्मणोऽंशो मायायास्त्वितरद्वय'मिति नामरूपयोर्मायांशत्वात्, नामरूपे व्याकरवाणीति श्रुत्या नामरूपव्याकरणस्यैव जगन्निर्माणत्वाभिधानाद्, नामरूपव्यतिरेकेण जगत्पदार्थस्यैवाभावात्, ब्रह्मणि कल्पितं नामरूपात्मकमिदं जगत् मृदि कल्पितो नापरूपात्मको घटो मृद्व्यतिरेकेणैव ब्रह्मव्यतिरेकेण नास्ति । कार्ये जगति कारणस्येश्वरस्यांशस्य अस्तित्वस्य सङ्कलनादेव जगदस्तीति प्रतीतिः, मृद्वतसत्तांशसङ्कलनाद्धटोस्तीति प्रतीतिवत् । सा च मृद्वता सत्ता स्वकारणभूतेश्वरगतसत्तैवेति वेद्यम् । तस्माद्गने कल्पितं गन्धर्वनगरमिव ब्रह्मणि कल्पितं जगदिदं कालत्रयेऽपि नास्त्येव-प्रतीतेर्भ्रान्तित्वात् । इतीश्वरस्य व्यापकत्वम् । एवं सर्वकारणत्वेन सर्वव्यापकत्वादेव सर्वेश्वरोऽयमित्याह— ईश इति । ईष्टे सर्वे नियन्तुं शक्नोतीतीशः— 'ईशानस्सर्वभूताना'—मिति श्रुतेः । कथं नियमनमत आह—नारायण इति । नराः प्रमातारो जीवास्तेषामयनं प्रवृत्तिर्यस्मात्स नारायणः पूर्वपदात्संज्ञायामग इति णत्वम् । संज्ञा ह्येषा भगवत ईश्वरस्य । अन्तर्यामिब्राह्मणोक्तविधया सर्वान्तरस्सन्नयं सर्वं यमयतीत्यर्थः । नास्य कोपि नियामक इत्याह— परात्मेति । सर्वोत्कृष्टस्वरूपः । अत एव सन् नित्यः— 'अतोऽन्यदार्त'मिति श्रुतेः ।

ननु एवंविधं ब्रह्मैवेत्यत आह—ब्रह्मेति । बृहत्त्वाद्बृहणत्वाच्चायमीश्वर एव ब्रह्म । न त्वस्मादन्यत्किञ्चिद्ब्रह्मास्तीत्यर्थः ।

आदिपदात्पुरुषोत्तमादिशब्दग्रहणम् । अत्र विष्णुरीशो ब्रह्मा चेति त्रिमूर्तिधारी एक एवायमीश्वर इति विष्ण्वीशब्रह्माख्याभिः प्रतिपाद्यते व्यञ्जनावृत्त्या । एवमीश्वरस्य गुणानुक्त्वा स्वरूपमाह—सच्चित्सुखात्मेति । सच्चिदानन्दरूपः 'सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म, आनन्दो ब्रह्म' इत्यादिश्रुतिभ्यः । नास्य बुद्ध्यादीनां सत्त्वादयो गुणास्सन्तीत्याह—त्रिगुण इति । सत्त्वादिगुणत्रयरहितः । वीर्यशौर्यादीनां कामक्रोधादीनां च गुणान्तराणां गुणत्रय एवान्तर्भावः । ज्ञानानन्दौ तु नेश्वरस्वरूपात्पृथग्भूताविति न गुणौ । वृत्तिज्ञानविषयानन्दावेव गुणौ । सच्चित्प्रतिबिम्बान्तःकरणवृत्तिर्वृत्तिज्ञानं, सानन्दप्रतिबिम्बान्तःकरणवृत्तिर्विषयसुखमिति विवेकः ।

चिन्मयत्वेन सर्वसाक्षित्वादेव नायं घटादिवत्प्रमाविषय इत्याह—अप्रमेय इति । वृत्त्युत्थितो बोधः प्रमा, तस्या अविषयः । निर्विशेषचिन्मात्रत्वात्प्रमातुमशक्य इत्यर्थः । सः तत्त्वमसीत्यादिश्रुतिगततच्छब्दवाच्यः । एवंविध ईश्वरः । नासौ परोक्ष इत्याह—अहमिति । अस्मच्छब्दवाच्यस्य कुतः परोक्षत्वमिति भावः ।

ननु परोक्षस्य तच्छब्दवाच्यत्वादपरोक्षस्य चास्मच्छब्दवाच्यत्वात्कथं परोक्षापरोक्षयोर्जीविश्वरयोरद्वैतमिति चेत्सत्यमत एव तदादिपदानां श्रुतौ लक्षणा स्वीकृता भाष्यकारादिभिः । तथा च सः तच्छब्दलक्ष्यार्थश्चैतन्यस्वरूप ईश्वरः अहमस्मच्छब्दलक्ष्यार्थश्चैतन्यस्वरूपो जीव इति भवाम्येव ।

एवशब्दार्थं स्पष्टमाह—न दृश्यरूप इति । दृश्यं ज्ञेयं स्थूल-

सूक्ष्मकारणात्मकं देहत्रयं (पञ्चकोशानामत्रैवान्तर्भावः) रूपं स्वरूपं यस्य स दृश्यरूपः न भवाम्येव ।

एतेन 'नाहं देहो नेन्द्रियाण्यन्तरङ्गं नाहङ्कारः प्राणवर्गो न बुद्धिः । दारापत्यक्षेत्रवित्तादिदूरस्साक्षी नित्यं प्रत्यगात्मा शिवोह'मिति श्रीशङ्कराचार्यवचनं व्याख्यातम् । नाहं दृश्यरूपः- मया घटादीनामिव देहेन्द्रियादीनां दृश्यमानत्वेन द्रष्टुर्मम दृश्यादेहेन्द्रियादेर्घटादेरिव भिन्नत्वेन भवितव्यत्वात् । किंत्वहं दृग्रूप एव । दृग्द्रष्टा चैक एव- द्रष्टृन्तरसत्त्वे परस्परदृश्यत्वप्रसङ्गात् । अतो न दृशि जीवेश्वरभेदकल्पनं न्याय्यम् । मतान्तरोक्तविधया ईश्वरस्य जीवसाक्षित्वेऽभ्युपगते तु जीवस्य साक्षित्वेन घटादिवदनित्यत्वं स्यात्तच्च महदनिष्टम् । 'अजो नित्यश्शाश्वतोऽयं पुराण' इत्यादिश्रुतिस्मृतिविरोधात् , 'एको देवस्सर्वभूतेषु गूढस्सर्वव्यापी सर्वभूतान्तरा'त्मेति श्रुतेस्सर्वदेहेष्वप्येक एव जीवस्साक्षी । नानात्वं तु भ्रान्तिसिद्धमेव- सर्वेष्वपि घटेषु यथैक एवाकाशोऽनुभूयते नतु नाना तद्वत् । अयं हि दृग्रूपस्सच्चिदानन्दः कूटस्थश्शुद्धो नित्य एक आत्मा सर्वावभासकत्वात्सर्वज्ञः; बुद्ध्यादिसर्वप्रेरकत्वादन्तर्यामी; सर्वव्यापकत्वाद्विष्णुः; देहादिसर्वदृश्येश्वरत्वादीश्वरः; सर्वान्तरात्मत्वान्नारायणः, परमात्मा च; कालत्रयेऽपि सत्त्वात्सद्रूपश्चेश्वरो भवतीति न जीवेश्वरयोरूपोऽपि भेदः- कूटस्थनित्यजीवादन्यस्य ईश्वरस्यैवासिद्धेः । भेदवादिनस्तु निर्विकल्पकसमाध्याद्यलाभेन जीवस्य स्वस्वरूपमविद्वांसः प्रमातृत्वमेव जीवस्य तत्त्वं मत्वा प्रमातुः कर्तुर्भोक्तुर्जीवादन्यमसंसारिणमीश्वरं कूटस्थं ब्रुवते । नच यथार्थमेवेदममीषां वचनमिति शङ्क्यं, सुषुप्त्यादिषु निर्विकल्पक-

समाधौ च सर्वदृश्यनिषेधेन कूटस्थात्मन एव परिशिष्टत्वात्तस्यैव स्वस्वरूपसुखानुसन्धातृत्वेन सर्वसाक्षित्वात्साक्ष्यन्तराभावाच्च । तस्मात्कूटस्थ-
नित्यो जीव एवेश्वरः । नचास्य विष्णादित्रिमूर्तिधारित्वे विवदितव्यं,
यस्सर्वजगन्मूर्तिधारी तस्य त्रिमूर्तिधारित्वे विस्मयानवकाशात् । अतएव
कृतात्मसाक्षात्कारो वामदेवः प्रतिपेदे- 'अहं मनुरभवं, सूर्योहमभव'-
मित्यादिसर्वात्मत्वम् ।

श्लो॥ दृश्यं प्रकल्पितमिदं मयि मायया ज्ञे-

याऽऽवृण्वती मम भियेव सचेतना माम् ।

ब्रह्मात्मवृत्तिविनिवारितमायचित्त-

व्योम्नि स्फुरत्स्वरुचयेऽजगते नमो मे ॥

जानातीति ज्ञो दृक् ; साक्षीति यावत् । तस्मिन् मयि अधि-
ष्ठाने मायया सत्त्वादित्रिगुणमय्या सदसदनिर्वाच्यया शक्त्यज्ञानप्रकृत्यादि-
पर्यायया अनादिभावत्वे सति ज्ञाननिवर्त्यत्वरूपलक्षणलक्षितया इदं दृश्य-
मानं, श्रूयमाणं, शब्देन प्रतिपाद्यमानं, अनुमीयमानं, मनसा त्वर्यमाणं,
आत्मनाऽनुभूयमानं च सर्वं दृश्यं ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तं स्थावरजङ्गमात्मकं
जगत् भूतभौतिकरूपं मायामयविष्ण्वन्द्रादिशरीररूपं श्रीरामाद्यवताररूपं
च सर्वमपि प्रकल्पितं प्रकर्षेण कृतमुपलक्षणमिदं रक्षणहननयोः । सर्व-
दृश्यकल्पनाधिष्ठानभूतः कूटस्थ ईश्वरो ब्रह्माहमेवेत्यर्थः ।

ननु घटाकाशतुल्या जीवाः, महाकाशतुल्यस्त्वीश्वरः; अत एव
'सत्यपि भेदापगमे नाथ तवाहं न मामकीनस्त्वम् । सासुद्रो हि तरङ्गः
क्वचन ससुद्रो न तारङ्ग' इति शङ्कराचार्याः प्राहुरीश्वरसम्बन्धित्वं जीवानां;

भगवान् श्रीकृष्णश्च- 'ममैवांशो जीवलोके जीवभूतस्सनातन' इत्या-
 हांशित्वमीश्वरस्य जीवानामंशत्वं चेति चेन्मैवम्—निरंशो ईश्वरे
 अंशांशिभावस्य काल्पनिकत्वात् । देहादिरूपोपाधीनामेवात्मनि कल्पि-
 तत्वेन तदुपहितत्वस्यापि कल्पितत्वस्यार्थसिद्धत्वात् । 'एकमेवाद्वितीयं
 ब्र'ह्मेत्युक्तलक्षणे चैतन्यमात्रे जीवेश्वरभेदाङ्गीकारस्यायुक्तत्वात् , व्यव-
 हारतः प्रतीयमानस्य रज्जुसर्पवदप्रमाणत्वात् ; निर्धर्मकपरमानन्दबोध-
 स्वरूपस्य जीवस्य तादृशादेवेश्वराद्ययाकयापि विधया भेदस्य दुर्वचत्वात् ,
 त्रिविधपरिच्छेदरहितो विभुरात्मेति श्रीशङ्कराचार्यादिभिरुक्तत्वेन तादृशस्य
 जीवस्य घटाकाशतौल्यकल्पनायां परिच्छिन्नत्वादिप्रसङ्गाच्च । कथमन्यथा
 घटाकाशवज्जीवात्मनामनेकत्वे श्रुतौ श्रूयमाणमेको देव इत्यात्मन
 एकत्वमुपपद्येत ।

ननु यद्यात्मा कूटस्थ एक एवेश्वरस्तत्र कल्पितान् रामकृष्णा-
 द्यवतारान् देवदत्तादिवदित्यभ्युपगम्येत, तर्हि रामकृष्णादीनामीश्वराव-
 तारत्वव्यवहारः, देवदत्तादीनां जीवत्वव्यवहारश्च कथमिति चेदुच्यते—
 नास्ति हि मायायामाक्षेपोनाम- यथा सर्वमघटितं घटितम् । यथा
 पुत्रिकाजीवी स्वायत्तासु सर्वासु पुत्रिकासु मध्ये काश्चन हनुमद्रामादि-
 पुत्रिका उत्कृष्टत्वेन गृहीत्वा ताभिरपकृष्टा राक्षसपुत्रिका नाशयति
 तद्वत् ब्रह्मणि माया रामादीन् रावणादीन् देवदत्तादींश्च कल्पयित्वा
 तत्र रामादिदेहै रावणादिदेहान् मारयति, देवदत्तादिदेहान् रक्षयति च,
 तत्र ये शिष्टरक्षका दुष्टशिक्षकाश्च रामादिदेहास्तानुत्कृष्टत्वेनेश्वरावतारा-
 न्मन्वते लोकाः निकृष्टांस्तु जीवानिति ।

अयं निष्कर्षः— 'न जायते म्रियते वा विपश्चि'दिति श्रुतेरात्मा न जायते, नापि म्रियते; स हीश्वरः । देहास्तु जायन्ते म्रियन्ते च । तत्र एकस्मादेहादन्यो जायते, एकेन देहेनान्यो म्रियते रक्ष्यते च । यथा पितुः पुत्रः, रामेण रावणः, रामेण सुग्रीवश्च । आत्मा तु 'नायं हन्ति न हन्यत' इति स्मृतेर्हन्तृहन्तव्यभावदूर एव । एवं देहेष्विव प्राणेन्द्रियादिष्वपि तारतम्यमस्त्येव । तत्र य ओजस्तेजो-बलवान् तमीश्वरं ब्रुवन्ति, यस्तद्रहितस्तमनीश्वरमिति काल्पनिक एवायमीश्वरानीश्वरव्यवहारः । तस्मादेक एवात्मा कूटस्थनित्यसच्चि-दानन्द ईश्वरः । रामकृष्णादिदेहान्तर्वर्तिनः अस्मदादिदेहान्तर्वर्तिनश्च बुद्धितादात्म्याध्यासं प्राप्य व्यवहरन्तः प्रमातारस्तु जीवा इति व्यव-हियन्ते । अमीष्वेव बह्वस्ति तारतम्यं, यदाश्रयाद्रक्ष्यरक्षकजन्यजनक-त्वादिभेदव्यवहारोपपत्तिः । अन्तःकरणावच्छिन्नं चैतन्यं प्रमातेत्युच्यते, एकस्यैवेश्वरचैतन्यस्य अन्तःकरणावच्छेदवशात्प्रमातृत्वं, स्वतस्त्वीश्वरत्व-मिति विवेकः । अत एव प्रमातृषु विशेषणांशएव कल्पितः, न तु विशेष्यांश इति कृत्वा चैतन्ये प्रमातृत्वं कल्पितमित्युक्तम् । द्वैतिनस्तु प्रमातृसाक्षिणं कूटस्थमात्मानमविद्वांसः प्रमातारमेवात्मानं मन्यमानाः कूटस्थात्तस्मादीश्वरादात्मनस्सकाशाद्बिभ्यति । उक्तं हि श्रुत्यैव—'भीषा-स्माद्धातः पवत' इत्यादि । यस्त्वद्वैती कूटस्थमात्मानमीश्वरं वेत्ति स न कुतोऽपि बिभेति- द्वितीयस्यैवाभावात् 'द्वितीयाद्वै भयं भव'तीति श्रुतेः । य एवमद्वितीयब्रह्मात्मवित्प्रमाता स हि स्वगतं प्रमातृत्वांशमसत्यं विधूय ब्रह्मैव भवति- 'ब्रह्मविद्ब्रह्मैव भव'तीति श्रुतेः । यस्तु द्वैती स हि

मृत्योस्समृत्युमाप्नोति, य इह नानेव पश्य'तीति श्रुतेः संसारात्संसार-
मेव प्राप्नोति (पुनः पुनर्जायते म्रियते चेत्यर्थः) ।

ननु अद्वितीयस्वप्रकाशचैतन्ये कथं माययेदं सृष्टमत आह—
येति । या माया ममैवेश्वरस्य भयाक्रान्त्या प्रतिबिम्बेनेति वा ।
सचेतना भूत्वेव मामात्मानमावृण्वती आच्छादयन्ती भवति, तथा
माययेति पूर्वेणान्वयः । प्रचण्डातपे पेचकानुभवसिद्धान्धकारवदात्मनि
प्रमात्रनुभवसिद्धमज्ञानं न केनापि वारयितुं शक्यं- अस्मादज्ञानादस्माकं
प्रमातृणां निर्धर्मकपरमानन्दबोधस्वरूपकूटस्थात्मदर्शनं नासीत्- अंगुलिना
नेत्रे पिहिते सूर्यादर्शनवत् । यथा मेघा गगनमावृत्य तत्र नीलिमानं
जनयन्ति तथा माया स्वप्रकाशमप्यात्मानमावृत्य तत्र प्रमातृन्जयन्तीति
तत्त्वम् । नच सूर्यस्य तमइव स्वप्रकाशस्य कथमावरणमिति वाच्यं,
सूर्यतमसोरिव न मायात्मनोर्बाध्यबाधकभावः, किं तु स्वप्रकाशेनात्मनैव
भास्यते मायेयम् । एवमपि यद्यसन्तोषस्तव तर्हि कालत्रयेऽप्यात्मनि
माया नास्त्येव- तत्प्रतीतिस्त्वस्माकं भ्रान्तिरेवेति पूर्वोक्तं स्मर ! न हि
भ्रान्तौ कोऽपि विवादः- रज्जुं सर्पमिव आत्मानं मायया वृतं मन्वामहे
वयं, न तु स वृत इति भावः । एतावता मायया तावदात्मस्वरूप-
मावृतं, पश्चादात्मनि दृश्यमिदं कल्पितमिति मायाया आवरणविक्षेप-
शक्तिद्वयं दर्शितम् । मायाकर्तृकादात्मस्वरूपावरणादात्मा नास्तीति,
विक्षेपादहं संसारीति च लोकः प्रतिपद्यत इति बोध्यम् । एतेन च
माययैवात्मनस्संसार इति सिद्धम् । मायया अनात्मतादात्म्याध्यास-

स्ततस्संसार इति सिद्धान्तात् । अनुभवसिद्धमिदं सुषुप्त्यादावध्यासा-
भावात्संसारादर्शनम् । श्रूयते च- 'तत्र केन कं पश्ये'दित्यादि । जग-
द्रूपकार्यानुमेया चेयं माया स्वत एवात्मन्यासीत् । 'माया चाविद्या च
स्वयमेव भव'तीति श्रुतेः ।

अथास्या निवारणोपायमाह —ब्रह्मेति । ब्रह्मात्मवृत्तिः, अहं
ब्रह्मास्मीत्यखण्डाकारा वृत्तिः- अन्तःकरणपरिणामः, जायते चेयं तत्त्व-
मस्यादिमहावाक्यार्थश्रवणमननादिना । तथा विनिवारिता माया अज्ञानं
नास्ति ब्रह्मा नाहं ब्रह्मेत्याकारकं यस्य तस्मिन् चित्ते व्योम्नि हृदयाकाशे
स्फुरते भासमानाय स्वरुचये स्वयंज्योतिषे अजगति निष्प्रपञ्चाय मे
ईश्वराय मह्यं नमः प्रह्वीभाव अस्त्विति शेषः । नमस्कर्ता प्रमाता,
नमस्कार्यस्त्वात्मेति विवेकः । संसारभयदर्शनादुद्विग्नः शमादिसाधन-
सम्पन्नस्तीव्रमुमुक्षुः पुरुषधौरेयः गुरुशास्त्राभ्यां ब्रह्माभिन्नमात्मानं विदित्वा
समाहितस्सन् तत्र सर्वेतरवृत्तिविलयेन निद्राराहित्येन च प्रशान्तगम्भीरस्य
मनसोऽखण्डचैतन्याकारया वृत्त्या आत्मस्वरूपावरणमज्ञानमातपेन तमइव
नाशयित्वा सच्चिदानन्दलक्षणमात्मानं साक्षात्करोति; साक्षात्कृते च
तस्मिन् स्वस्मिन् प्रमातृत्वादिलक्षणं संसारं मृषाभूतमिति विदित्वा
कूटस्थनित्यमीश्वरमेवात्मानं प्रत्येति, न कदापि विस्मरति- स्वस्मिन्
भ्रान्तिविस्मरणाद्ययोगात् । साक्षात्कारात्प्राप्तुं अज्ञानसत्त्वात्तदुपपत्तिः ।
तस्मान्मायातमिस्रविनिवारकाखण्डाकारवृत्तिसूर्योत्पादनाय वेदान्तश्रवणा-
दिकं कर्तव्यं- उक्तं च श्रुत्या—'आत्मा वाऽरे द्रष्टव्यश्श्रोतव्यो मन्तव्यो

निदिध्यासितव्य' इति । तर्कादिकं तु न पठनीयं- 'अन्या वाचो विमुञ्च'थेति श्रुतेः ।

श्लो॥ धर्मान्विहाय विविधान् शरणं भजेऽहं
मामेकमेव विनिवर्तत एव माया ।

कार्येण येन च समं मयि वा रमन्ते
शर्वादयः किमु मदन्यदमुत्र भद्रम् ॥

अहमहशब्दवाच्यार्थः प्रमाता विविधान्नित्यान्नैमित्तिकान् काम्या-
न्निषिद्धांश्च सर्वान्धर्मान् श्रौतान् स्मार्तानागमिकांश्च विधीन् ; 'चोदना-
लक्षणोऽर्थो धर्म' इति मीमांसासूत्रम् । विहाय मामस्मच्छब्दलक्ष्यार्थं
कूटस्थनित्यं चिदानन्दमीश्वरमात्मानमेकमेव ; सजातीयविजातीयस्वगत-
भेदाभावादिति भावः । शरणं रक्षकं भजे । किं तयात्मशरणागत्या
फलमत आह—माया कार्येणाध्यासेन समं सह येनात्मशरणागत्या
विनिवर्तत एव । सत्सम्प्रदायसिद्धोऽयमर्थ इत्याह—शर्वादयः मय्येव
रमन्ते- 'श्रीराम राम रामेति रमे राम मनोरमे' इति, 'रमन्ते योगिनोऽ-
नन्ते सत्यानन्दे चिदात्म'नीति च स्मृतेः, 'आत्मरतिरात्मक्रीड' इति
श्रुतेश्च । कुत एतदत आह—मदात्मनोऽन्यदमुत्र भद्रममितमङ्गलं वस्तु
किमु किमस्ति, न किमपीत्यर्थः । आत्मान्यस्य सर्वस्यापि जडदुःखानृत-
रूपत्वादात्मन्येव विद्वांसो रमन्ते; अविद्वांसस्तु आत्मानं सच्चिदानन्दं
मायया वृतमविदित्वा प्रमातारं रागाद्यन्तःकरणदोषक्षुभितमात्मानं ज्ञात्वा
सच्चिदानन्दरूपो जगज्जन्मादिहेतुः परमात्मा कश्चिन्मत्तोऽप्यन्योऽस्तीति

भ्रमित्वा तं पारोक्ष्येणाहं ब्रह्मास्मीत्युपासते; ततोपि मूढा आत्मानमिव
 परमात्मानमपि प्रमातारं सर्वज्ञं मत्वा सेव्यसेवकभावेनोपासते तम् ;
 ततोप्यतिमूढा आत्मानं मनुष्यं मन्यमानाः परमात्मानं च शङ्खचक्रादि-
 धारिणं देवं मन्यमानाश्शेषशेषिभावेन तं भजन्ते । नात्र विस्मयः कार्यः--
 यो मायया देहादिविलक्षणमात्मानमेव मनुष्यं मन्यते तस्य किंपुनर्वक्तव्य-
 मन्यस्मिन्नीश्वरे देवबुद्धिरिति । इदमत्र बोध्यम्—देवत्वमनुष्यत्वादयो
 देहधर्माः; काणत्वबधिरत्वादय इन्द्रियधर्माः; कामसङ्कल्पादयो मनोधर्माः;
 क्षुत्पिपासादयः प्राणधर्माः; प्रमातृत्वं तु सचित्प्रतिफलान्तःकरणतादा-
 त्म्याध्यासादात्मनि कल्पितं मायया कामित्वसुखित्वादिवत् । सच्चिदा-
 नन्दब्रह्मात्मबोधेन नष्टे च तस्मिन्नध्यासे कथमात्मनः प्रमातृत्वम् ? न
 कथञ्चिदपि । 'देहात्मप्रत्ययो यद्वत्प्रमाणत्वेन कल्पितः । लौकिकं
 तद्वदेवेदं प्रमाणं त्वाऽऽत्मनिश्चया'दिति वचनात् । यथा लौकिकानां
 देहात्मप्रत्ययः देवदत्तोऽहं मनुष्योऽहमित्यादिः प्रमाणसिद्धः, यथा च
 वैदिकानां देहातिरिक्तः कर्ता भोक्ता प्रमाता प्रमाणसिद्धः तथा
 वेदान्तिनामकर्ताऽभोक्ता आत्मा प्रमाणसिद्ध एव । परं तु वैदिकानां
 देहात्मप्रत्ययोऽप्रमाणः; ज्ञानिनां तु देहात्मप्रत्ययः, प्रमात्रात्मप्रत्ययश्चे-
 त्युभयमप्रमाणम् । यत एवं ततः आत्मतत्त्वस्वरूपनिश्चयपर्यन्तमेव
 प्रमात्रात्मप्रत्ययस्य प्रामाण्यं, न ततः पश्चात् । य इदमात्मस्वरूपं
 सच्चिदानन्दलक्षणं वेत्ति स कथं धर्मान् कुर्यात् । क्रियाणामात्मकर्तृत्वपूर्व-
 कत्वात् न ह्यकर्त्रात्मनि क्रियासमवायः । कर्तृत्वं तु मिथ्याज्ञानपूर्वक-

मित्युक्तम् । किंतु स विद्वान् सदा स्वस्वरूपानुसन्धानमेव कुर्यात् । फलं तु तस्य सर्वदुःखनाशः, परमानन्दावाप्तिश्च । अनुभवसिद्धं हि सुषुप्ताविदं द्वयं सर्वेषाम् । सौषुप्तिकानन्दानुभवस्तु निद्रयाऽऽवृतः, समाधौ तु स्पष्ट आवरणाभावादिति विवेकः । यस्य त्वदृष्टाभावा-
न्निर्विकल्पकसमाधिर्दुर्लभस्स विद्वान् सर्वदाप्यात्मस्वरूपादिप्रतिपादकान् वेदान्तान् पुराणादीन् वा अभ्यसेत् । 'आसुप्तेरामृतेः कालं नये-
द्वेदान्तचिन्त'येति स्मरणात् । आत्मशरणागतिं च स्मरन्ति- 'तच्चिन्तनं तत्कथनमन्योन्यं तत्प्रबोधनम् । एतदेकपरत्वं च ब्रह्माभ्यासं विदुर्बुधाः'
इति ब्रह्माभ्यास एवात्मशरणागतिः । श्रूयते च- 'आत्मा वाऽरे द्रष्टव्य-
इश्रोतव्यो मन्तव्यो निदिध्यासितव्य' इति । य एवमात्मस्वरूपश्रवण-
मननादितत्परः परित्यक्ततदितरधर्मस्तमेव जीवन्मुक्तमाहुः । दग्धवस्त्रव-
दबन्धकस्सन् देहेन्द्रियादिसंसारो यस्यास्ति स जीवन्मुक्तः । देहादीनां
भौतिकानां भूतेषु लयाद्विदेहमुक्त इति विवेकः ।

अपि चास्यात्मतत्त्वविदः प्राणोत्क्रमणव्यथापि न विद्यते- 'तत्त्व-
विदः प्राणानोत्क्राम'न्तीति श्रुतेः । युक्तं चेदम्—यस्य मुमूर्षोर्यादृशी
भावना स पुमान् प्राणेन्द्रियादिभिस्साकं तादृशं देहं प्रतिपद्यते, 'यान्ते
मतिस्सा गति'रिति न्यायात् । ज्ञानी तु भावनारहितस्सन्नथ वा
ब्रह्मात्मभावनस्सन् वर्तत इति कथं तस्य देहान्तरप्राप्तिहेतुभूतं प्राणो-
त्क्रमणम् ? न कथंचिदपीत्यर्थः । तस्माज्जन्मजरामरणादिदुःखसंसारसमुद्रं
तितीर्षुः कुशल आत्मानमेव पोतं शरणं गच्छेत्- आत्मस्वरूपयाथार्थ्य-

ज्ञानं विना आत्मनि कल्पितस्य प्रमात्रादिप्रपञ्चस्यानपायात् । नहि रज्जुज्ञानं विना रज्जुकल्पितसर्पभ्रमो निवर्तते । धर्मेषु तु नैव सज्जेत— तेषामात्मस्वरूपविस्मारकत्वादनात्मभ्रान्तिजनकत्वाच्च । आत्मस्वरूपसाक्षात्कारानन्तरं तु सूर्योदयानन्तरं तम इव माया सकार्या नैव तिष्ठति । एनमात्मानमेव शरणं प्रपद्य ब्रह्मविष्णुरुद्रादिवत्सनकादियोगिजनकवच्च जीवन्मुक्तत्वेन सुखेन वर्तितव्यं विपश्चिद्धिः । परमात्मानमिमं भूमानन्दं प्रपद्य गङ्गां प्रपद्य मरुमरीचिचाजले इव विद्वान् प्रसज्जते न क्षुद्रसुखेषु धर्मेषु कथमपि ।

यस्तु बहिर्मुखस्सन्नविदितात्मानन्दः स स्वगृहबिलस्थं हिरण्यनिधिमविद्वान् हि पुरुषो धनाशया राजसेवादिष्विव धर्मादिषु सज्जते । तस्मादात्मश्रवणकथनमनननिदिध्यासनरूपात्मशरणागतिं विना सर्वे धर्माः परित्याज्या आत्यन्तिकसुखाभिलाषिणा मनीषिणा । इदमेव हि गीताशास्त्रान्ते उक्तम्—‘सर्वधर्मान् परित्यज्य मामेकं शरणं व्रजेति, ‘तरति शोकमात्मवि’दिति श्रुतिश्च शोकतरणे आत्मज्ञानमेव साधनमाह, न तु धर्माचरणम् । अनभिसंहितफलानां विहितानां धर्माणां तु आत्मस्वरूपविविदिषायामुपयोगः ‘तमेवं वेदानुवचनेन ब्राह्मणा विविदिषन्ति यज्ञेन दानेन तपसाऽनाशके’नेति श्रुत्याभिहितः । इह जन्मनि जन्मान्तरे वाऽनुष्ठितधर्मवशादुत्पन्नविविदिषस्य तु आत्मशरणागतिरेव कृत्यं, न त्वन्यत् । विविदिषा नाम दृढजिज्ञासेति सिद्धान्तलेशसंग्रहे प्रपञ्चिता । तस्माच्छ्रमादिसाधनसम्पन्न ! भो मुमुक्षो ! त्वं सद्गुरुचरणं

अपच तत्प्रसादेन आत्मश्रवणमुपलभ्य तन्मनननिदिध्यासने विधाय
तत्स्वरूपं साक्षात्कृत्य स्वाश्रितशिष्येभ्यस्तदेवोपदिशन् समाध्यादौ
तदेवानुभवन्नात्मैकशरणशङ्करादिवत्सर्वलोकपूज्यः शाश्वतज्ञानानन्दघनो
वर्तस्व ।

यस्तु शारीरकभाष्यादिग्रन्थाभिप्रायज्ञानालसः स तत्त्वजिज्ञासुः
पुरुष इममद्वैतामृतं ग्रन्थं पठित्वा स्वस्वरूपं ज्ञात्वा परमानन्दघनो
भवतु ।

इति बेल्लङ्कोण्डोपनामकरामकविकृतिषु

वेदान्तानुसारि अद्वैतामृतम् ।

श्रीहयग्रीवार्पणम् ।

कीलकसंवत्सरज्येष्ठबहुलचतुर्दशी ।
